

в научной литературе разновидности потребностей и их проявление в уголовном процессуальном доказывании. При рассмотрении понятия «интересы» обращено внимание на соотношение с потребностями, на их характер и виды в уголовном производстве.

Ключевые слова: мотив уголовного процессуального доказывания, потребности, интересы, цели, законный интерес.

Vapnyarchuk V. Motive Criminal Procedure Evidence.

In the article the need for such a level of mental regulation of behavior of proving motivation. The latter refers to internal motivation conscious entity Criminal Procedure proof, due to specific needs, interests and goals that cause a person to act rishymist. Detailed attention is given to the first two determinants, namely the nature of needs and interests. In particular, analyzes highlighted in the literature variety of needs (physiological, ekzistentsionalni, social, prestige, cognitive, aesthetic and spiritual) and the manifestation of some of them in the criminal procedural proof.

Key words: Criminal procedure proving motive, needs, interests, target legitimate interest.

Надійшла до редколегії 16.02.2015 р.



Олег Юрійович Булукув,
канд. юрид. наук, доцент
Національний юридичний університет
імені Ярослава Мудрого,
м. Харків

УДК 343.98

ТАКТИЧНІ РІШЕННЯ В КРИМІНАЛІСТИЦІ: ПРОБЛЕМИ ПСИХОЛОГІЇ

Розглянуто питання використання психології у прийнятті тактичних рішень при розслідуванні злочинів. Названо елементи психологічних основ прийняття рішень і розкрито їх зміст. Вказано на можливість використання розроблених психологією методів при виборі та прийнятті рішень.

Ключові слова: психологія прийняття рішень, прогнозування, рефлексивне мислення, результати рішень, внутрішні переконання.

Прийняття рішень при розслідуванні злочинів залежить від багатьох факторів, головними з яких є психологічні особливості особи, яка приймає рішення.

Вивченням поведінки людини і виникаючих у процесі його життєдіяльності інтелектуальних процесів займається когнітивна психологія¹ [9]. Досліджуючи людську психіку, психологи звертають увагу на такі процеси, як: сприйняття, уявлення, уява, пам'ять людини, логічне мислення, а також здатність до прийняття рішень. Актуальність дослідження цієї проблеми обумовлена необхідністю розгляду окремих аспектів психології прийняття рішень. Це має значення для прийняття тактичних рішень.

Деякі питання психології прийняття рішень розглянуто у роботах учених, таких як: Р. С. Белкін, Ю. М. Грошевой, Ю. В. Вертакова, В. О. Конова-лова, О. Р. Ратінов та ін., проте окремі аспекти цієї проблеми досі залишилися недослідженими.

Спробуємо розглянути деякі елементи психологічних основ прийняття рішення розглянути у цій статті.

Психологія прийняття рішень обумовлена специфікою сфери їх застосування та тактичними особливостями розслідування злочинів, що передбачає включення в структуру психологічних основ прийняття рішень таких елементів: а) психологія прогнозування; б) психологія рефлексивного мислення; в) психологія інтерпретації доказової інформації; г) конкуренція у процесі прийняття рішень; д) можливі результати прийняття рішень у їх виконавчій стадії.

Приймаючи рішення, слідчий охоплює своїм мисленням всі названі елементи, приділяючи їм певний проміжок часу, залежно від ситуації прийняття. Розгляд кожного елемента в запропонованій послідовності дозволяє розкрити зміст розумових процесів слідчого, що мають місце при прийнятті тактичних рішень.

Включення психології прогнозування як першого елемента психологічних основ прийняття рішень обумовлюється необхідністю вибору напрямку розумової діяльності при прийнятті рішень.

Розумова діяльність включає в себе ряд розумових дій, кожна з яких виконує рішення виниклої в процесі розслідування задачі або її частини. Будучи нерозривним супутником фізичної діяльності, розумова діяльність передуює їй. Перш ніж щось зробити, людина подумки уявляє, і якщо передбачуваний результат її влаштовує, вона приступає до практичного здійснення, а в негативному випадку вчиняє інші дії, поки не вийде шукане [8, с. 116]. Використовуючи властиві людині психічні процеси особа, що приймає рішення, визначає зміст розумової діяльності, прогнозуючи необхідне рішення задачі.

У практиці розслідування формування задач, що підлягають вирішенню, відбувається по-різному. Одні задачі виникають безпосередньо після виявлення події злочину, інші – формуються слідчим виходячи зі слідчої ситуації, що склалася в певний період розслідування. Відрізок часу, відведений для прогнозування рішення, яке приймається, залежить від суб'єктивних та об'єктивних факторів.

¹ Когнітивна психологія – розділ психології, який вивчає когнітивні, тобто пізнавальні процеси людської психіки.

Розглянемо суб'єктивні фактори як внутрішні складові психології прогнозу. Першим з них, на наш погляд, є сприйняття.

При здійсненні прогнозування відбувається сприйняття виниклої задачі, для вирішення якої приймається тактичне рішення. На більш високому рівні абстрагування формування задачі здійснюється у рамках сформованої ситуації розслідування і, відповідно, сприйнята інформація належить до слідчої ситуації в цілому або до окремих її компонентів.

Сприйняти ситуацію розслідування об'єктивно і прийняти правильне рішення слідчому допомагає професійний і життєвий досвід, що дає практичні знання і сприяє здійсненню прогнозування. На думку Р. С. Белкіна, складовими зазначеного досвіду є: наукові дані, практичні навички та вміння, а також здатність приймати рішення в мінливій обстановці [1, с. 150-151].

Другим фактором, що входить у психологію прогнозу, є пам'ять людини.

Психологи виділяють два типи пам'яті – короткочасну і тривалу. У короткочасну пам'ять інформація надходить із зовнішнього оточення і з тривалої пам'яті. При переході інформації з тривалої пам'яті в короткочасну у людини відбуваються процеси відтворення інформації та її осмислення [7, с. 11]. Стосовно психології прогнозування прийняття рішень дана модель пояснює механізм вибору необхідного рішення в процесі прийняття. У результаті сприйняття слідчим інформації остання надходить у короткочасну пам'ять, туди ж надходить інформація і з тривалої пам'яті: про рішення в аналогічних ситуаціях, які носили позитивний чи негативний характер; про наукові дані, якими володіє слідчий; про наявні у слідчого навички і вміння. О. Р. Ратінов так пояснює механізми розумової діяльності слідчого: «Відбивши проблемну ситуацію, тобто відомі фактичні обставини справи і задачу, що підлягає вирішенню, думка слідчого мобілізує запаси знань і досвіду, відшуковуючи в минулому щось подібне ... Тим часом уява на основі наявних уявлень і понять з усього цього матеріалу буде нові образи ... » [8, с. 119].

Формування в короткочасній пам'яті прогнозу рішення, яке приймається, обумовлюється третім елементом, – психологічними процесами, пов'язаними з уявою. Уява – це здатність свідомості створювати образи, уявлення, ідеї та маніпулювати ними [10]. У психології прогнозу уява відповідає за відображення в короткочасній пам'яті майбутнього, можливих наслідків прийняття того чи іншого рішення. Надаючи слідчому альтернативи можливих наслідків прийняття рішень у вигляді образів, уява дозволяє скоротити час, необхідний на їх вибір, і уникнути помилок при прийнятті.

Другим елементом психологічних основ прийняття рішень є рефлексивне мислення. Рефлексивне мислення обумовлено можливими уявленнями людини. У загальному вигляді рефлексивне мислення розглядають як можливість представити дії іншої людини в певній ситуації і знаючи їх, прийняти рішення. Досліджуючи рефлексивне мислення в теорії конфлікту, В. А. Лефевр і Г. Л. Смолян відзначають особливий характер міркувань конфліктуючих сторін. При цьому досліджується процедура прийняття рішення

стороною конфлікту, яка визначається як: 1) аналіз реальної обстановки (формування завдання); 2) визначення мети; 3) вибір методу досягнення мети; 4) вироблення рішення задачі. Інша сторона, аналізуючи дану процедуру прийняття рішення зі своєї точки зору, імітує міркування суперника і приймає рішення, вигідне для себе [6, с. 21-22].

Здатність слідчого до абстрактного мислення і можливість імітувати дії інших осіб найбільш ефективно проявляється у прийнятті рішень при провадженні слідчих дій, а також при висуванні слідчих версій і плануванні. Уявлення при рефлексивному мисленні направлено на проникнення в сутність явища чужої свідомості, пізнання його і моделювання [4, с. 96] можливих дій іншої людини.

Характер пізнавальної діяльності слідчого, який знаходить своє переломлення в уявленні, проявляється в дослідженні мислення опонента, встановленні його інтелектуального рівня, обізнаності про злочин і про ситуацію розслідування. Процес уявлення, що є основою рефлексивного мислення слідчого, може бути одностороннім або двостороннім. Наприклад, пошук об'єктів, захованих злочинцем, дозволяє слідчому в односторонньому порядку імітувати мислення особи про можливі місця приховування таких об'єктів. Особа, яка протидіє розслідуванню, вирішує завдання прямо протилежні задачам слідчого і, як і слідчий, робить спроби проникнути в свідомість свого опонента і уявити його подальші дії. Таке суперництво призводить до того, що перемагає той, хто сильніший в рефлексії, тобто той, хто більш правильно уявляє сильні й слабкі сторони позиції суперника і використовує ці факти на свою користь.

У рефлексивному мисленні уявлення про суперника супроводжується міркуваннями про його можливі думки і можливі дії. Вплив рефлексивного мислення на прийняте тактичне рішення обумовлене позицією іншої особи, або характером ситуації, що впливає на цю позицію. Отримувана інформація дозволить прийти до оптимального рішення.

Рефлексивне мислення й прогнозування пов'язані між собою в механізмі прийняття рішення, цей зв'язок дозволяє визначити і прийняти оптимальне і ефективне рішення, виходячи з особливостей об'єкта.

Третім елементом психологічних основ прийняття рішення є «психологія інтерпретації доказової інформації». Включення цього елемента в основи прийняття рішень пов'язано з тим, що інтерпретація доказової інформації визначає структуру внутрішнього переконання, що передуює прийняттю рішення.

Збирання доказів у процесі розслідування, встановлення фактів і їх належності до шуканого предмета доказування, здійснюється виходячи з переконаності слідчого в їх істинності. Психологічно процес формування внутрішнього переконання починається з аналізу інформації про предмет пізнання.

Так, стосовно ситуацій, пов'язаних з розслідуванням злочинів, цей процес можна розглянути на прикладі провадження слідчих дій.

На етапі огляду місця події слідчий, сприймаючи обстановку й сліди злочину, будує, формує вірогідну модель злочинної дії, яка повністю або

частково знаходить своє підтвердження в ході здійснення огляду. При провадженні інших слідчих дій переконання в правильності припущень підтверджується або спростовується, наближаючись до істинного. Формуючись на отриманих знаннях, внутрішнє переконання, будучи достовірним, включає в себе судження як єдино можливе.

Таким чином, внутрішнє переконання щодо істинності знань про злочин формується у слідчого на підставі фактів, установлених при проведенні слідчих дій. Дане припущення обумовлює висновок про нерозривний зв'язок рішень, що приймаються, і внутрішнього переконання слідчого. Такий взаємозв'язок сприяє прийняттю правильного тактичного рішення як природний прояв внутрішнього переконання. Зміст внутрішнього переконання слідчого складають знання, отримані ним при оцінці доказів, а також суб'єктивна впевненість у об'єктивній істинності отриманих знань.

Інтерес становить дослідження структури внутрішнього переконання. На думку В. О. Коновалової, в структуру внутрішнього переконання входить: аналіз вихідного матеріалу (відомостей, фактів, доказів), оцінка кожного з його складових, синтез результатів аналізу як сукупності отриманих даних, його оцінка як основа переконання [5, с. 326].

Розглядаючи проблеми формування суддівського переконання, Ю. М. Грошевий виділяє в структурі суддівського переконання три аспекти: гносеологічний, психологічний та етичний [3, с. 14]. Дещо інший підхід до визначення структури внутрішнього переконання слідчого ми спостерігаємо у О. Р. Ратинова, який виділяє в структурі: знання; віру в правильність цього знання; вольовий стимул, що спонукає до певних практичних дій [8, с. 142].

При глибокому дослідженні названих підходів до визначення структури внутрішнього переконання спостерігається схожість позицій зазначених авторів щодо його змісту. За загальним правилом, внутрішнє переконання формується на наявній доказовій інформації.

Однак прийняттю тактичних рішень передують підготовка, яка передбачає якісний і кількісний аналіз доказової наявної інформації та тієї, що очікується у зв'язку з прийняттям рішення. У цьому зв'язку інтерес представляє інтерпретація не тільки наявної інформації, але й очікуваної. Приймаючи рішення, слідчий попередньо здійснює: прогнозування очікуваної доказової інформації; визначає рівень її належності до розслідуваної події; робить її оцінку. Зазначений підхід формує внутрішнє переконання в необхідності прийняття рішення для отримання шуканої інформації.

Необхідним елементом психологічних основ прийняття рішень є конкуренція в процесі їх прийняття. Альтернативи у прийнятті того чи іншого рішення, що має тактичні основи, опосередковані різними чинниками, які впливають тією чи іншою мірою на вибір особою певного рішення. Можна виділити такі групи чинників: а) щодо недостатності об'єктивної інформації; б) щодо доказової цінності одержуваної інформації; в) щодо суб'єктивного ставлення слідчого до одержуваної доказової інформації.

Чималу роль у виборі рішення, що приймається, займають різні методи пізнання, такі як: спостереження, аналіз і синтез, наукова абстракція, метод моделювання. Кожен з методів окремо і в сукупності з іншими є інструментами, які дозволяють з визначеного переліку можливих рішень прийняти єдино правильне. Конкуренція як об'єктивна реальність сприяє пошуку оптимальності, знаходженню рішення, яке в даній ситуації є найбільш ефективним.

Необхідно відзначити творчу складову розумової діяльності слідчого при виборі рішення. Необхідність досягнення позитивного результату прийняттям рішення активізує творчі процеси мислення людини, які сприяють відшуканню шляхів прийняття рішення з малими витратами часу і матеріальних ресурсів. Концентрація творчих можливостей слідчого на шуканому, отримання всієї необхідної інформації і її аналіз дозволить отримати позитивні результати у вигляді вибору і прийняття правильного рішення.

У психології розроблені спеціальні методи, використання яких дозволяє систематизувати розумову діяльність особи з вибору рішення з наявних варіантів.

Розглянемо деякі з них, які можуть бути адаптовані до умов розслідування злочинів.

Найбільш поширеним є «метод проб і помилок». Сутність даного методу полягає в послідовному аналізі всіх наявних варіантів рішень. При цьому будь-яких правил пошуку правильного рішення і його оцінки не існує. Пріоритет віддається рішенням, яке на думку особи, що його приймає, є кращим. В основі цього методу лежить суб'єктивний критерій оцінки правильності обраного рішення, істотний вплив на який здійснює професійна підготовка і практичний досвід слідчого.

Іншим методом, який також може бути адаптований до умов розслідування, є удосконалений метод проб і помилок, який отримав назву «метод списку контрольних питань». Заздалегідь підготовлені питання ставляться по черзі до кожного варіанту рішення. Остаточне рішення приймається після остаточного «анкетування» всіх з наявних варіантів рішень. Так, стосовно до використання цього методу можна запропонувати приблизний список питань: а) на що спрямоване тактичне рішення? б) які позитивні результати очікуються? в) які негативні результати можуть бути? г) який ступінь ризику отримання негативних результатів? д) яка можливість мінімізації негативних результатів? ж) яке співвідношення позитивного і негативного результатів? з) яке рішення могло б замінити дане? Складання списку контрольних питань є стимулюючим чинником для уявлення про нові варіанти рішень.

Ще одним психологічним методом, який може бути адаптований для прийняття рішень слідчим, є метод морфологічного аналізу. Даний метод був запропонований швейцарським астрономом Фріцем Цвіккі¹ [11]. Сутність його

¹ Метод морфологічного аналізу заснований на визначенні можливих рішень для окремих частин задачі (так званих морфологічних ознак, які характеризують пристрій) з наступним систематизованим отриманням їх сполучень (комбінуванні).

полягає в систематичному аналізі поставленої задачі і всіх мислимих варіантів рішень, які могли б мати місце. Такий підхід мінімізує можливість помилки при виборі необхідного рішення [2, с. 278–280]. Застосування методу морфологічного аналізу можливо при наявності достатньої кількості часу для вирішення виниклої задачі. Перевагою його є активізація розумових процесів, що дозволяють розглянути значну кількість варіантів можливих рішень.

Слід зазначити, що конкуренція наявних варіантів рішень може бути вирішена і іншими методами, адаптованими до конкретної ситуації розслідування.

Останнім елементом психологічних основ прийняття рішень є знання про можливі результати прийняття рішень у їх виконавчій стадії. Виділення цього елемента визначається значимістю його в структурі психологічних основ прийняття рішень. Особа, яка приймає рішення, охоплює своїм мисленням і вид рішення, і результати його прийняття. Більш того, зміст рішення безпосередньо пов'язаний з його результатами, і визначається ними. Розглядаючи результати прийняття рішень як необхідну складову психологічних основ прийняття рішень, необхідно дати деякі пояснення понять «прийняття рішень» та «реалізація рішень» (отримання певного результату). Прийняття рішення – це розумовий процес, спрямований на побудову теоретичної конструкції, за допомогою якої може бути вирішена розумова задача. Здійснення рішення як дії – це процес його реалізації. Необхідність визначення можливих результатів прийняття рішень в їх виконавчій стадії обумовлюється завданнями розслідування, для вирішення яких і приймаються рішення. Результат прийняття рішення може бути: а) позитивним; б) негативним.

Розглянемо кожен з названих результатів.

Позитивний результат передбачає досягнення цілей, поставлених слідчим при прийнятті тактичного рішення. Досягнення цілей у повному обсязі або в якійсь частині є поняттям оціночним, і визначається після реалізації рішення. На наш погляд, позитивним результатом вважається тоді, коли слідчий не приймає нових рішень для реалізації цілей, на досягнення яких уже приймалося рішення.

Негативний результат при прийнятті рішення може бути передбачуваний і не передбачуваний. Передбачуваним він може бути, наприклад, при проведенні обшуку з передбачуваним негативним результатом. Не передбачуваний негативний результат рішення – це невинуватена витрата сил та засобів, у зв'язку з недосягненням цілей прийнятим рішенням, а іноді й непоправна втрата доказів. Прикладом є неправильно обрана тактика допиту підозрюваного, коли за відсутності інших доказів слідчий не отримує правдивих показань від підозрюваного і злочин залишається нерозкритим.

Розглянуті тут окремі питання використання психології у прийнятті рішень розкривають внутрішню структуру розумової діяльності слідчого, що має місце при прийнятті тактичних рішень у процесі виконання завдань розслідування злочинів.

Список літератури:

1. Белкин Р. С. Криминалистика: проблемы сегодняшнего дня / Р. С. Белкин. – М. : Норма, 2001. – 238 с.
2. Вертакова Ю. В. Управленческие решения: разработка и выбор : учеб. пособие / Ю. В. Вертакова, И. А. Козьева, Э. Н. Кузьбожев; под общ. ред. Э. Н. Кузьбожева. – М. : КНО-РУС, 2005. – 352 с.
3. Грошевой Ю. М. Проблемы формирования судейского убеждения в уголовном судопроизводстве / Ю. М. Грошевой. – Х. : Вища шк., 1975. – 144 с.
4. Коновалова В. Е. Версия: концепция и функции в судопроизводстве / В. Е. Коновалова. – Х. : Консум, 2000. – 176 с.
5. Коновалова В. Е. Внутреннее убеждение: проблемы следственной и судебной деятельности / В. Е. Коновалова // Теорія та практика судової експертизи і криміналістики : зб. наук.-практ. матеріалів. Вип. 5 / Мін. юст. України, ХНДІСЕ ім. засл. проф. М. С. Бокаріуса ; НЮАУ ім. Ярослава Мудрого ; ред. кол.: М. Л. Цимбал, В. Ю. Шепітько, Л. М. Головченко та ін. – Х. : Право, 2005. – С. 12–16.
6. Лефевр В. А. Алгебра конфликта / В. А. Лефевр, Г. Л. Смолян. – М. : Знание, 1968. – 64 с.
7. Лук А. Н. Память и кибернетика / А. Н. Лук. – М. : Наука, 1966. – 135 с.
8. Рагинов А. Р. Судебная психология для следователей / А. Р. Рагинов. – М. : Изд-во Высш. шк. МООП СССР, 1967. – 290 с.
9. Электронный ресурс [Режим доступа] : [https://ru.wikipedia.org/wiki/Когнитивная психология](https://ru.wikipedia.org/wiki/Когнитивная_психология).
10. Электронный ресурс. – Режим доступа : <https://ru.wikipedia.org/wiki/Воображения>.
11. Электронный ресурс. – Режим доступа : [https://ru.wikipedia.org/wiki/ Морфологический анализ](https://ru.wikipedia.org/wiki/Морфологический_анализ).

Булулук О. Ю. Тактические решения в криминалистике: проблемы психологии.

Рассмотрены вопросы использования психологии в принятии тактических решений при расследовании преступлений. Названы элементы психологических основ принятия решений и раскрыто их содержание. Указано на возможность использования разработанных психологией методов при выборе и принятии решений.

Ключевые слова: психология принятия решений, прогнозирование, рефлексивное мышление, результаты решений, внутреннее убеждение.

Bululukov O. Y. Tactical decisions in forensic science: problems, we psychology.

Address the use of psychology in making tactical decisions in the investigation of crimes. Named elements of psychological basis for decision-making and disclosure of their contents. The potential use of psychology developed methods for the selection and decision-making.

Key words: psychology of decision making, forecasting, reflective thinking, the results of decisions inner conviction.

Надійшла до редколегії 02.02.2015 р.